

*Мар'яна Ігорівна Ситар,
аспірантка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0003-2852-1054*

КОМПАРАТИВІСТИКА У НІМЕЧЧИНІ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. У цьому дослідженні проаналізовано та узагальнено розвиток юридичної компаративістики в Німеччині після Другої світової війни. Актуальність дослідження ґрунтується на висвітленні аспектів післявоєнного розвитку для майбутнього скерування та орієнтації розвитку порівняльного правознавства. Оскільки порівняльне правознавство є одним із найдинамічніших напрямів юридичної науки – це дає змогу осмислити сучасний розвиток правознавства в цілому. Окрім цього, німецькі землі фактично є батьківщиною порівняльного правознавства, а історична відбудова та розвиток у післявоєнні часи має важливе значення також і для запозичення певних аспектів такого розвитку в контексті післявоєнної розбудови порівняльного правознавства в Україні.

Аналіз досліджень. Розвиток порівняльного правознавства в Німеччині саме після Другої світової війни був предметом дослідження багатьох вчених, серед них: Е. Рабель, Б. Рютерс, К. Цвайгерт. У роботах цих вчених було приділено увагу завданням і необхідності порівняльного правознавства, а також тлумаченню порівняльного правознавства за часів націонал-соціалізму. Окрім цього, було зосереджено увагу на межах та методах компаративістики. Проте вчені не зосереджували увагу на історичних витоках і передумовах розвитку порівняльного правознавства.

Метою статті є отримання комплексних наукових знань щодо розвитку порівняльного правознавства в Німеччині після Другої світової війни.

Основні результати дослідження. Порівняльне правознавство – це порівняно новий інститут, що пережив декілька етапів свого піднесення, які безпосередньо пов'язані з історичними момен-тами розвитку Німеччини в цілому.

Щоб зрозуміти суть змін, які відбулись у післявоєнний час, чому і фактично присвячена тема даної статті, пропонуємо здійснити короткий екскурс до довоєнних часів та з'ясувати стан розвитку порівняльного правознавства в цей час.

Юридична компаративістика активно розвивалась до початку Другої світової війни; фактично – це був розквіт порівняльного правознавства. Саме в цей час активно здійснюється процес інституалізації юридичної компаративістики, переведення останньої в більш академічну площину. Зокрема, створюються інститути з головним спрямуванням – дослідження порівняльного правознавства, а також засновуються журнали, присвячені дослідженню юридичної компаративістики. Також у цей період сформовано підхід, відповідно до якого порівняльне правознавство повинно враховувати не тільки сьогодення, а й минуле, а також усе те, що може впливати на право. До таких чинників було прийнято відносити географію, клімат, расу та події, що формують хід історії країни [6].

Проте прихід Гітлера до влади змінив напрям розвитку юридичної компаративістики в Німеччині. Нацистський режим послідовно встановлював контроль не тільки над суспільним життям, а й над наукою. Багато обдарованих науковців були змушені «відмовитись» від свого звичного життя, лише через той факт, що вони не були представниками арійської раси. Зокрема, через анти-семітські настрої влади того часу фактично відбувався відтік кадрів, а в найгіршому сценарії, що мав місце – часткова ліквідація наукової еліти. Проте ті науковці, які залишились – «просували» націонал-соціалістичні правові теорії та «сприяли» «нацифікації» німецького права [2]. Як згодом

зазначив Б. Рютерс, німецькі вчені цього часу перетворили німецьке приватне право в інструмент расистського та антисемітського гноблення [7].

Саме етап фактичної стагнації в розвитку юридичної компаративістики, за часів правління Гітлера, показує, наскільки тісний взаємозв'язок науки із політичними настроями в суспільстві. Порівняльне правознавство було у прямому підпорядкуванні та не відмежованості від політичного життя. При цьому, на нашу думку, порівняльне правознавство повинно бути більш політично нейтральним. Хоча відсутність такої відмежованості та «неупередженості» піддається розумінню з огляду на владу та політичні настрої того часу.

З подоланням нацистського режиму порівняльне правознавство отримало другий шанс на розвиток. Перший етап розвитку порівняльного правознавства після Другої світової війни фактично почався з 1950-х років, протягом яких закладається основа та формуються єдині підходи в розумінні (*опрацюванні*) та тлумаченні юридичної компаративістики. Цей етап можна фактично назвати ренесансом порівняльного правознавства в Німеччині.

У 1949 році К. Цвайгерт наголошував на межах компаративістики, приділяючи увагу як галузям права, що можуть бути проаналізовані, шляхом використання порівняльного методу, так і країнам, правові системи, закони яких підлягають порівнянню [5, с. 108]. Порівняльні дослідження були плідними лише у тих сферах, що не мали національного характеру. Більше того, порівняльні дослідження обмежувались здійснюваними порівняннями з країнами, що були фактично на «однаковому рівні» (*в тому числі культурному*). Тому порівняльні дослідження виключали порівняння примітивних законодавчих баз, релігійних законів та законів соціалістичних правових систем [5, с. 108].

Уже у 1950-х роках вчені дійшли консенсусу, що основою порівняльних досліджень повинен бути саме функціональний метод. К. Цвайгерт у своїй лекції на тему порівняльного права як універсального методу тлумачення виклав основні принципи, які повинні керувати порівняльним правознавством упродовж наступних років [8]. Дослідник закликав використовувати порівняльне правознавство з метою тлумачення існуючого права, що був ґрунтовно заснований на функціональному методі. Він зосередив свою увагу на необхідності критичної оцінки, яка б шукала найкраще, а не переважне рішення. Він також запропонував, щоб не лише законодавці, а й суди використовували порівняльні методи у своїй повсякденній роботі. Шляхом охоплення соціологічних міркувань протягом 1950–1960-х років функціональний метод був фактично збагачений. У своїй роботі «Принцип і норма в формуванні приватного права» від 1956 року (*Grundsatz und Norm in der richterlichen Fortbildung des Privatrechts*) Дж. Ессер подає не лише німецьким компаративістам, а й німецькій юридичній науці в цілому тонкощі американського правового реалізму та соціологічною юриспруденцією з аспектами судової правотворчості [5, с. 107].

При цьому в цей час активно здійснювалась інституалізація юридичної компаративістики в Німеччині. Відтак у 1950 році на чолі з Г. Долле, В. Хальштейн, Е. Валь засновано Товариство порівняльного правознавства (*Gesellschaft für Rechtsvergleichung*). Організація вважала себе наступницею Асоціації порівняльного правознавства та економіки (*Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre*), яка проіснувала до 1933 року [5, с. 107]. У цьому ж році делегація вчених Товариства відвідала III Міжнародний конгрес компаративного права в Лондоні [5, с. 106].

Конгрес можна вважати значною віхою у розвитку порівняльного правознавства з огляду на такі факти.

По-перше, місія конгресу – об'єднати юристів з різних правових систем для обговорення проблем, які є спільними для всіх [4, с. 98].

По-друге, це чисельність конгресу. Він об'єднав 175 делегатів, що представляли 32 країни світу [4, с. 98].

По-третє, як уже зазначалось, через встановлений нацистський режим розвиток порівняльного правознавства не відбувався в повному обсязі, а під час Другої світової війни, що є логічним, повністю припинився. II Міжнародний конгрес компаративного права, що відбувся в Гаазі, відбувся в 1937 році [1, с. 783], тому саме III Міжнародний конгрес компаративного права – був так званим «ковтком свіжого повітря» після 13 років «закритості» та «стагнації».

Як вважає Ф. Стоун, що хоча через обмеженість конгресу в часі (тривав лише один тиждень) не можна говорити про його фантастичну результативність, проте усвідомлення того, що інші стика-

ються з однаковими проблемами – приносить надію та відчуття спільності в пошуках відповідних рішень [4, с. 98].

Хоча Товариство порівняльного правознавства (Gesellschaft für Rechtsvergleichung) не стало незалежною інституцією через обмеженість його мети (*підтримка та ініціювання проєктів*), Товариство було поділено на секції, відповідно до галузей права. Відтак існували секції порівняльного приватного правознавства, порівняльного кримінального права, порівняльного комерційного (господарського) права, секція фундаментальних досліджень, а також секція порівняльно-правових та етнологічних досліджень. Згодом були додані нові секції, такі як права інтелектуальної власності та трудового та соціального права [5, с. 106].

На нашу думку, така розмежованість має позитивний характер, оскільки вона поєднана із ефективністю здійснюваних досліджень. Це, безумовно, позитивно впливає не тільки на розвиток профільних робіт, здійснюваних порівняльних досліджень, а й на розвиток відповідних галузей права в цілому.

Активність досліджень порівняльного правознавства в університетах почала активно зростати після Другої світової війни. Інститути, що були створені до приходу Гітлера до влади, зокрема у Мюнхені, Гейдельберзі та Франкфурті, прагнули відновити наукову традицію. Проте й нові інститути також створювалися в цей час, а саме: Інститут національного та міжнародного приватного права при Університеті у Фрайбурзі (Institut für aus ländisches und internationales Privatrecht). Однак все ж найважливіші проєкти порівняльного правознавства зосереджувались в Інституті національного та міжнародного приватного права імені Макса Планка (Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht), що був перенесений до Гамбурга в 1956 році. Цей Інститут було відновлено у Гейдельберзі під егідою Товариства імені Макса Планка (Max-Planck-Gesellschaft) [5, с. 107].

Першим значним «проєктом» Інституту національного та міжнародного приватного права імені Макса Планка у післявоєнні часи була саме гармонізація німецького сімейного права відповідно до демократичних принципів та усвідомлення гендерної рівності [3].

Пізніше засновано інші інститути Макса Планка, частково як наступники попередніх інститутів: Інститут європейської юридичної історії Макса Планка (Max Planck Institute for European Legal History) у Франкфурті-на-Майні (1964), Інститут Макса Планка з вивчення злочинності, безпеки та права (Max Planck Institute for the Study of Crime, Security and Law) у Фрайбурзі (1966), Інститут Макса Планка з міжнародного соціального права в Мюнхені (1980) [5, с. 106].

Іншою важливою інституцією була Німецька рада з міжнародного приватного права (Deutscher Rat für Internationales Privatrecht), заснована в 1954 році. Рада складалася з двох комісій і виступала дорадчим органом німецького уряду у підготовці важливих статутів або конвенцій з міжнародним елементом. Вона відіграла важливу та вирішальну роль у розробці Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів [5, с. 106].

Окрім цього, у післявоєнні часи у багатьох докторських дисертаціях можна знайти компаративістські дослідження, що включали посилання на інші правові системи [5, с. 109]. Як зазначають М. Райман і Р. Цімерман, порівняльний підхід як такий був відсутній. Натомість науковці цього часу зосереджували свою увагу на викладенні та описі звітів іноземного законодавства [5, с. 109].

Проте з кожного правила є виняток. І саме таким винятком була робота К. Цвайгерта та Г. Кьотца «Вступ до порівняльного правознавства», що вперше вийшла в світ у 1969 році. Уже у 1977 році ця робота була перекладена англійською мовою Т. Веєром [5, с. 110]. Переклад не тільки зробив головну роботу порівняльного правознавства цього часу доступною для широких мас, а й ознаменував її класикою порівняльно-правової літератури в світі англо-американської правової системи.

Висновки. Таким чином, простежується взаємозв'язок історії Німеччини з розвитком порівняльного правознавства. Стан порівняльного правознавства після Другої світової війни – це фактично етап розквіту розвитку юридичної компаративістики в Німеччині. При цьому порівняльне правознавство йшло шляхом постійної інституціоналізації. Саме в цей час відновлюються інститути, які «підтримали націонал-соціалістичне» спрямування перед війною, а також створюються нові інституції, проводяться конференції та випускаються журнали порівняльного правознавства. Період після Другої світової війни фактично визначив основні засади для розвитку компаративістики, а створенні в цей час інституції функціонують і до сьогодні.

Список використаних джерел

1. Вігмор Дж. Конгрес порівняльного правознавства. *Журнал Американської асоціації юристів*. Том. 23. № 10. 1937. С. 783-787.
2. Зіберт В. Загальний розвиток концепції умов договору. *Виступ Німеччини на II Міжнародному конгресі порівняльного правознавства в Гаазі*. Оксфордський довідник порівняльного правознавства / заг. ред. М. Райман, Р. Цімерман. Оксфорд, 2019. С. 199–215.
3. Карнал Д. (пер.) Історія та хроніка / за ред. Пфайфера. Торонто, 2021.
4. Огляд права Тулан / заг. ред. Тулонський Університет Луїзіани. Новий Орлеан, 1951. 98 с.
5. Оксфордський довідник порівняльного правознавства / заг. ред. М. Райман, Р. Цімерман. Оксфорд, 2019. 1758 с.
6. Рабель Е. Завдання та необхідність порівняльного правознавства: у Ганс Г. Лезер (ред.), Ернст Рабель. Колекційні Ессе, том III: Робота над порівняльним правознавством та уніфікація права, *Американський журнал порівняльного права*. Оксфорд, 1967. С. 436–356
7. Рютерс Б. Необмежене тлумачення про зміну приватної правової системи за час націонал-соціалізму, 1968.
8. Цвайгерт К. Порівняльне правознавство як універсальний метод тлумачення. Вступ до порівняльного правознавства. Оксфорд, 1998. 714 с.

References

1. Wigmore, J. The Congress of Comparative Law. *American Bar Association Journal*. Vol. 23. № 10. 1937. Pp. 783-787.
2. Siebert W. General development of the concept of contract terms. *Speech by Germany at the II International Congress of Comparative Law in The Hague, 1937*. Oxford Handbook of Comparative Law / general. ed. M. Rayman, R. Zimmerman. Oxford, 2019. Pp. 199–215.
3. Carnal D. (trans.). History and Chronicle / ed. Pfeiffer., Toronto, 2021.
4. Tulan Law Review / gen. ed. Univeristy of Toulon, Louisiana. New Orleans, 1951. P. 98.
5. Oxford Handbook of Comparative Law / general. ed. M. Rayman, R. Zimmerman. Oxford, 2019. 1758 p.
6. Rabel E. Tasks and necessity of comparative law: in Hans G. Leser (ed.), Ernst Rabel, Collectible Essays, Vol. 3: Work on Comparative Law and Unification of Law in *the American Journal of Comparative Law*, Oxford, 1967. Pp. 436-356.
7. Ruthers B. Unlimited interpretation of the change in the private legal system during National Socialism, 1968.
8. Zweigert K. Comparative jurisprudence as a universal method of interpretation. An Introduction to Comparative Law, Oxford: Clarendon press, 1998. 714 p.

Ситар М. І. Компаративістика у Німеччині після Другої світової війни: окремі аспекти

Простежено та визначено особливості розвитку порівняльного правознавства в Німеччині після Другої світової війни. Досліджено взаємозв'язок розвитку юридичної компаративістики в Німеччині та історичних моментів розвитку країни в цілому, а також звернено увагу на моменти інституалізації компаративістики після Другої світової війни.

Ключові слова: порівняльне правознавство, компаративістика, інституалізація, Німеччина, Друга світова війна.

Sytar M. I. Comparative studies in Germany after World War II: Separate aspects

The peculiarities of the development of comparative law studies in Germany after the World War II are traced and determined. The relationship between the development of legal comparative studies in Germany and historical moments in the development of the country as a whole is studied, as well as attention is paid to the moments of institutionalization of comparative studies after the World War II.

The historical component after the World War II is in fact the “Renaissance” of the development of legal comparative studies in Germany. At the same time, comparative jurisprudence followed the path of tireless institutionalization.

At that time the institutions that “supported the National Socialism” orientation before the war were restored, as well as new institutions were created, conferences were held, and journals of comparative law studies were published. The period after the World War II actually consolidated the basis for the development of comparative studies, and the institutions created at this time still function today.

Key words: comparative law, comparative studies, institutionalization, Germany, World War II.

DOI: 10.33663/2524-017X-2022-13-66